

چکیده:

گردشگری روستایی یکی از راه‌کارهایی است که می‌تواند محیط‌های روستایی را از انزوا و خالی شدن از سکنه جلوگیری کند و به سمت توسعه پایدار هدایت کند. گردشگری باعث ایجاد مشاغل جدید و افزایش درآمد در روستاها می‌شود و امکان بهره‌مندی روستاییان را از معیشت پایدار فراهم می‌کند که این امر از مهاجرت ساکنین روستا جلوگیری می‌کند. لازمه این امر به‌کارگیری سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌های درست در جهت توسعه فعالیت‌های گردشگری و نیز آموزش همگانی و آگاهی مردم از مزایای مهم گردشگری برای برخورد و استقبال مناسب از گردشگران است. روستای شیوند یکی از روستاهایی است که از پتانسیل‌ها و توانمندی‌های فراوانی برای گردشگری در نواحی ایزده برخوردار است که به دلیل ضعف مدیریتی و دسترسی نامناسب از این جاذبه‌ها به‌درستی استفاده نمی‌شود. هدف از این پژوهش شناخت جاذبه‌ها و بررسی مشکلات آن است تا بتوان با برنامه‌ریزی درست گامی مؤثر در توسعه پایدار این روستا برداشت. در این پژوهش از روش‌های تحقیق توصیفی-تحلیلی و موردی، در بستر مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است. در پایان می‌توان گفت با سرمایه‌گذاری‌های مناسب در روستای شیوند و فراهم کردن زیرساخت‌های مناسب گردشگری می‌توان این مکان را به یکی از اماکن گردشگری با درآمد بالا در شهرستان ایزده مبدل کرد لازم به ذکر است که این امر با خواست همگانی مردم روستا و مشارکت در این برنامه‌ریزی‌ها تحقق می‌پذیرد.

کلمات کلیدی: گردشگری روستایی، توسعه گردشگری، روستای شیوند

مقدمه :

گردشگری یکی از بزرگ‌ترین صنایع در جهان است و در دهه‌های اخیر به دلیل افزایش شدید انواع روش‌های گذران اوقات فراغت و افزایش سهولت سفر برای بسیاری از افراد، رونق گرفته است. این رونق به‌ویژه در قالب انواع گردشگری تجربی مانند اکوتوریسم، گردشگری ماجراجویانه و گردشگری کشاورزی و گردشگری مواد غذایی – که معمولاً در مناطق روستایی برگزار می‌شود چشمگیر است (Dougherty et al, 2013:2). بسیاری از برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران توسعه از فعالیت‌های گردشگری به‌عنوان رکن اصلی توسعه پایدار یاد می‌کنند. زمانی که شرایط ملی یا بین‌المللی اجازه گسترش و توسعه گردشگری بین‌المللی را ندهد، توسعه داخلی به‌ویژه در مناطق توسعه نیافته و محروم می‌تواند نقش مهمی در توسعه این مناطق داشته باشد (جمعه‌پور، ۱۳۷۸: ۸۷). به‌طور کلی گردشگری جایگاه ویژه‌ای در توسعه مناطق جغرافیایی دارد و در بسیاری از ممالک در حال توسعه به‌عنوان منبع اصلی درآمد، اشتغال و توسعه زیرساخت‌ها مدنظر است. هنگامی که ابعاد و زمینه‌های مرتبط با گردشگری به خوبی شناخته گردد، به‌طور یقین در جهت توسعه واقعی مناطق جغرافیایی گام‌های علمی و اجرایی مطلوب‌تری برداشته خواهد شد (توکلی و همکاران، ۱۳۸۹: ۷۴). گردشگری روستایی با توجه به ظرفیت‌های طبیعی و فرهنگی موجود در روستاها، می‌تواند نقش مهمی در تجدید حیات روستاها، حفاظت از میراث طبیعی، تاریخی و فرهنگی و در نهایت توسعه پایدار روستایی داشته باشد (رضوانی، ۱۳۸۷: ۱). در واقع توسعه گردشگری و توسعه روستایی دو عامل مرتبط به‌هم بوده که توسعه هر کدام بر دیگری اثری مثبت دارد (Arntzen, Setlhogile et al, ۲۰۰۷). گردشگری به‌طور فزاینده‌ای به‌عنوان بخشی از راهبرد توسعه پایدار روستایی برای احیای اقتصاد روستایی و تشویق حفاظت از دارایی‌های طبیعی و فرهنگی در نظر گرفته می‌شود (Sorensen, 2013). یکی از منابع مهم طبیعی کشور که می‌تواند کمک زیادی به توسعه اقتصادی و اجتماعی در سطح محلی، ملی و حتی جهانی بکند، منابع و پتانسیل‌های موجود گردشگری در نواحی روستایی می‌باشد که در ایران به نحو مطلوبی بهره‌برداری نشده‌اند. زیرا وابستگی شدید درآمد ارزی به صادرات فرآورده‌های نفت و گاز، موجب کم توجهی به این فعالیت شده است (میرکتولی و مصدق، ۱۳۸۹: ۱۳۸). گردشگری باعث توسعه نواحی روستایی و ایجاد مشاغل جدید می‌شود که در نتیجه باعث افزایش درآمد ساکنین و جلوگیری از مهاجرت آنان به شهر می‌شود. معمولاً در روستاهای دارای جاذبه‌های گردشگری به دلیل ضعف مدیریتی، نداشتن آگاهی کافی روستاییان از اثرات مثبت گردشگری و نبود تبلیغات

کافی آنچنان باید و شاید به توسعه گردشگری پرداخته نمی‌شود. لذا اینکه گردشگری می‌تواند از لحاظ اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به توسعه روستا کمک کند.

روش تحقیق:

در این پژوهش از روش‌های تحقیق توصیفی-تحلیلی و موردی، در بستر مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است.

مبانی نظری:

گردشگری:

لی در مورد تأثیرات اقتصادی گردشگری می‌گوید که گردشگری باعث افزایش درآمد ملی و تولید خالص ملی می‌شود. همچنین، او گردشگری را منبع درآمدی برای دولت می‌داند و اعتقاد دارد که این صنعت به بهبود خدمات اجتماعی منجر می‌شود (لی، ۱۳۷۸: ۵۴-۵۵). لاندبرگ بر این باور است که مطابق نظر سازمان جهانی گردشگری وابسته به سازمان ملل، گردشگری بزرگترین صنعت فعال در جهان است. تولید ناخالص گردشگری و مسافرت در ۱۹۹۳ تقریباً معادل ۳/۲ تریلیون دلار یا در حدود شش درصد تولید ناخالص ملی در جهان برآورد شده که نمایانگر رشدی نزدیک به دو برابر آن است. در سرتاسر جهان، ۱۲۷ میلیون نفر به فعالیت‌های مرتبط با گردشگری اشتغال دارند و از این‌رو، گردشگری از صنایع بزرگ اشتغال‌زا به‌شمار می‌رود و در ازای هر یک میلیون دلار درآمد تولید شده در این صنعت، بیست هزار شغل جدید ایجاد می‌شود (لاندبرگ، ۱۳۸۳: ۳). به نوشته لاندبرگ در زمینه نقش گردشگری در اشتغال، «اگر منطقه‌ای مورد بررسی جهت توسعه گردشگری دارای میزان بیکاری بالایی باشد، مزایای گردشگری آشکارتر خواهد شد. درآمد حاصل از گردشگری، هر چند، ممکن است از درآمد به‌دست آمده از سایر منابع کمتر باشد، اما بهترین گزینه‌ی ممکن در شرایط موجود خواهد بود؛ چرا که ضمن افزایش درآمدهای مالیاتی، بیکاری را کاهش داده و بر کیفیت زندگی شهروندان خواهد افزود. هزینه فرصت گردشگری تحت چنین شرایطی ممکن است اندک و یا حتی صفر باشد» (لاندبرگ، ۱۳۸۳: ۸۶). گئی در مورد اثرات گردشگری در اشتغال معتقد است که اهمیت صنعت گردشگری از نظر ایجاد درآمد و شغل مورد توجه کسانی نیست که با نیروی کار در این رشته آشنایی ندارند. با وجود این، منابع انسانی از مسائلی است که دست‌اندرکاران صنعت گردشگری باید بدان توجه کنند. طبق آمار و پیش‌بینی‌های سازمان جهانی گردشگری، در ۲۰۰۵، رشد مشاغل ایجاد شده از طریق این صنعت به ۵۹ درصد می‌رسد. شورای جهانگردی و مسافرت برآورد کرده است که از هر ۹ نفر کارگر و کارمند در سراسر دنیا، یک نفر در صنعت جهانگردی به‌کار مشغول است و شمار این افراد در سراسر دنیا به ۲۱۲ میلیون نفر می‌رسد. این صنعت بزرگ‌ترین سازمان یا نهادی است که نیروی انسانی به‌کار می‌گیرد. در بسیاری از کشورها، این صنعت به‌صورت بزرگ‌ترین کارفرما درآمده است. صنعت گردشگری، علاوه بر ایجاد میلیون‌ها شغل در سراسر دنیا، در ۱۹۹۴، بیش از ۱/۷ میلیون دلار دستمزد پرداخت کرده است (گئی، ۱۳۸۲: ۲۶۴-۲۶۵). صنعت گردشگری، که بزرگ‌ترین صنعت در جهان امروز است، فرصت‌های شغلی بسیار مهیج و رقابتی را فراهم می‌سازد، به گونه‌ای که در دهه‌ی گذشته، در ایالات متحده، نرخ رشد اشتغال این صنعت در مقایسه با سایر صنایع دو برابر بوده است و انتظار می‌رود که همین روند در این کشور و نیز در سراسر جهان ادامه یابد (Goelner and Brent Richie, 2003:86).

گردشگری روستایی:

گردشگری روستایی رهیافت جدیدی در متون توسعه روستایی است که همچون توسعه دارای ابعاد و آثار گوناگونی است (افتخاری و مهدوی، ۱۳۸۵). از این‌رو دیدگاه‌ها و نظریه‌های مختلفی در مورد توسعه گردشگری در مناطق روستایی و نحوه ارتباط آن با توسعه روستایی می‌توان بیان کرد؛ چنان که بسیاری توسعه گردشگری را تنها راه رشد و توسعه مناطق روستایی می‌دانند و تأکید می‌کنند که تغییر جهت فعلی به‌سوی «رشد به رهبری گردشگری» می‌باشد. از این‌رو، گردشگری عنصر اساسی حرکت به سوی احیا و بازسازی مناطق روستایی است (همان، ۱۳۸۵). بعضی آن را بعنوان یک بخش از بازار گردشگری می‌شناسند و معتقدند می‌توان آن را با اشکال دیگر گردشگری مانند آفتاب، دریا، سواحل ماسه‌ای مقایسه کرد.

سه دیدگاه مهم در گردشگری روستایی عبارتند از:

گردشگری روستایی بعنوان راهبردی برای توسعه روستایی: رهیافت‌هایی که گردشگری را بعنوان یک راهبرد برای نواحی روستایی به کار می‌گیرند، در متون مختلف به چشم می‌خورند. این رهیافت‌ها با توجه به روند روزافزون تخریب روستاها و افول کشاورزی سعی در ارائه راهبردهای جدیدی برای احیای نواحی روستایی از طریق فعالیت‌های مکمل و یا متحول کردن این نواحی با توجه به منابع طبیعی و انسانی آنها دارند و تنها راه احیا مجدد این روستاها را ارائه برنامه‌های و استراتژی‌های جزئی می‌دانند که بتوانند هم از منابع انسانی و طبیعی آنها بهره ببرند و هم بتوانند باعث ایجاد درآمد و افزایش رفاه ساکنان نواحی روستایی بشوند (همان، ۱۳۸۵). از این رو آنها معتقدند که از طریق گسترش و بسط گردشگری بعنوان جایگزینی برای فعالیت‌های کشاورزی در این نواحی می‌توان به این مهم دست یافت. به همین منظور این استراتژی‌ها معمولاً دو رویکرد زیر را دنبال می‌کنند:

۱. گردشگری روستایی بعنوان راهبرد توسعه؛

۲. متحول سازی نواحی روستایی کمتر توسعه یافته

۲. گردشگری روستایی بعنوان یک سیاست باز ساخت سکونتگاه‌های روستایی: در این راهبرد گردشگری بعنوان یک بخش اصلی برای بازساخت روستایی حتی در نواحی که از گذشته فعالیت‌های گردشگری در آنها رونق چندانی نیافته، به کار گرفته می‌شود. طرفداران این نظریه معتقدند که قادرند از اتکای بیش از حد تولیدکنندگان روستایی به کشاورزی بکاهند و آنها را در فرصت‌های اقتصادی جدیدی (که با بازاریابی جهانتیر شده رقابت کند) به کار گیرند؛ بعنوان مثال، در اروپای شرقی بیشتر بر گردشگری به عنوان ابزاری برای بازسازی مجدد روستاها پس از افول کشاورزی تاکید می‌شود؛ در حالی در آفریقا تاکید بیشتر بر گوناگون سازی نواحی روستایی کم توسعه یافته‌تر است (Holland, ۲۰۰۳). از این رو در این راهبرد معمولاً سه رویکرد زیر دنبال می‌شود :

۱- گردشگری روستایی بعنوان سیاست بازساخت؛

۲- بازسازی در برابر افول کشاورزی؛

۳- توسعه، بهبود فرآورده‌ها و محصولات گردشگری (افتخاری و مهدوی، ۱۳۸۵: ۸).

گردشگری روستایی ابزاری برای توسعه پایدار و حفاظت از منابع طبیعی: سیاست گردشگری پایدار در دنیای امروزی، رهیافت جامعی است که خواهان رشد بلند مدت صنعت گردشگری بدون آثار مخرب بر زیست بوم‌های طبیعی است (شریف‌زاده و مرادنژاد، ۱۳۸۱). در این رویکرد نه تنها نیازهای بازار مورد توجه است بلکه نیازها یا ضروریات جامعه و محیط زیست طبیعی نیز مورد توجه و تاکید قرار می‌گیرد (رهنمایی و دیگران، ۱۳۸۷: ۱۸). به همین منظور این استراتژی‌ها معمولاً دو رویکرد زیر را دنبال می‌کنند:

۱- گردشگری روستایی ابزاری برای توسعه پایدار؛

۲- پراکنش و توزیع به منظور محافظت از سرمایه‌ها و منابع توریستی (افتخاری و مهدوی، ۱۳۸۵: ۸). با توجه به دیدگاه‌ها و نظریه‌های مختلف به گردشگری، توسعه روستایی، اهداف و آثار یاد شده برای آنها، می‌توان گفت که گردشگری روستایی از یک طرف با فراهم آوردن فرصت‌های جدید برای بسیاری از روستاها به عنوان وسیله‌ای است که به جوامع روستایی حیات دوباره می‌دهد، موجب توسعه این نواحی می‌شود و این سکونتگاه‌ها را پابرجا نگه می‌دارد. از طرف دیگر توسعه بدون برنامه‌ریزی شده آن سبب آسیب‌های اجتماعی و زیست‌محیطی سکونتگاه‌های روستایی شده است. بنابراین باید توجه به ویژگی‌های محیطی و شرایط هر مکان، نوعی خاص یا ترکیبی از این رویکردها و استراتژی‌ها را برای توسعه گردشگری در مناطق روستایی بهره جست (همان، ۱۳۸۵). اگر چه گردشگری کاتالیزوری مناسب و کارآمد برای توسعه نواحی و مناطق کمتر توسعه یافته است. اما با این حال هزینه‌ها و اثرات متفاوت اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی را به دنبال دارد. بنابراین تصمیم‌گیری در مورد نحوه توسعه گردشگری باید با دقت و با مطالعه صورت گیرد (ضیایی و شجاعی، ۱۳۸۹).

مفهوم توریسم روستایی:

توریسم روستایی را می‌توان جزئی از مجموعه گردشگری و جهانگردی بشمار آورد که در بسیاری از کشورهایی که از جمعیت روستایی بالایی برخوردارند، دارای اهمیت می‌باشد (مثلاً هند که ۶۷ درصد از مردم آن در روستا، زندگی می‌کنند) توریسم روستایی دارای اشکال متعدد و متنوعی است که این تنوع ارائه تعریفی جامع و کامل از آن را تا حدی دشوار کرده است. کمیسیون جامعه اروپا در سال ۱۹۸۶ توریسم روستایی را چنین تعریف کرده است: «توریسم روستایی، تنها شامل گردشگری کشاورزی نیست، بلکه همه فعالیت‌های گردشگری در مناطق روستایی را شامل می‌شود» توریسم روستایی علاوه بر آنکه مناطق روستایی و محیط پیرامون را در بر می‌گیرد، خدمت‌رسانی و سرویس‌دهی، همچنین عرضه کالا و خدمات به توریست‌ها را نیز شامل می‌شود و کلیه فعالیت‌های موجود در این صنعت را تحت پوشش قرار می‌دهد و دارای اشکال متنوع و مختلفی است.

اهداف توریسم روستایی:

یکی از مهم‌ترین اهداف توریسم روستایی افزایش درآمد روستاییان و خانوارهای روستایی می‌باشد، از اهداف دیگر توریسم روستایی، مسائل آموزشی می‌باشد. از اهداف دیگر توریسم روستایی می‌توان افزایش میزان مشارکت روستاییان در سیاست‌گذاری و سیاست‌سازی در زمینه‌هایی از قبیل فراهم کردن امکانات تفریحی و ورزشی، معرفی سیمای جغرافیایی و طبیعی محل را نام برد. همچنین قرار دادن اطلاعاتی از قبیل مشغل، نمادها و مؤسسات فعال در صنعت توریسم به صورت مستقیم یا غیرمستقیم در اختیار مردم از اهداف دیگر توریسم روستایی محسوب می‌گردد (Sleisher, & selentien, ۲۰۰۴) (پینا، ۲۰۰۴)، چهار هدف کلی صنعت توریسم روستایی را به این شرح گزارش داده است:

۱. آموزش افراد برای خدمت در توریسم روستایی براساس اصول توسعه پایدار؛
۲. آماده کردن افراد برای تأسیس و مدیریت صنایع کوچک روستایی؛
۳. آماده کردن افراد برای مشارکت در تصمیم‌گیری در زمینه توسعه صنعت توریسم روستایی؛
۴. آموزش افراد در توسعه فرصت، فعالیت‌ها و تفریحات برای توریست‌ها براساس اصول توسعه پایدار

پیشینه تحقیق:

مرادنژادی و نظری (۱۳۸۲)، در تحقیقی با عنوان «توریسم و توسعه روستایی در ایران»، به بررسی تأثیر توسعه گردشگری بر توسعه روستایی پرداخته و گردشگری را یک عامل اقتصادی عمده و بسیار مؤثر دانسته‌اند که در سال‌های اخیر، مورد توجه قرار گرفته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که گردشگری می‌تواند اثرات گوناگون بر توسعه داشته باشد، که از آن جمله است: ایجاد مشاغل گوناگون و نیز گستردگی زمینه‌ی اشتغال در گردشگری، به‌گونه‌ای که هم‌هی کارگران ساده و بدون مهارت و همچنین، هم‌هی صاحبان مهارت‌های گوناگون می‌توانند در این رشته شاغل شوند.

مهدوی (۱۳۸۱)، در مطالعه‌ای موردی که با استفاده از روش پیمایشی در دهستان لواسان صورت گرفته، به بررسی این مسئله پرداخته که آیا گسترش گردشگری در نواحی روستایی به‌لحاظ اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیطی به ایجاد توسعه در محیط روستایی انجامیده است یا خیر. نتایج این تحقیق نمایانگر رابطه گسترش گردشگری با افزایش اشتغال زنان و جوانان، جذب نیروی آزاد بخش کشاورزی، و افزایش فرصت‌های شغلی در بخش ساختمان‌سازی است.

شریف‌زاده و مرادنژادی (۱۳۸۱)، در مقاله‌ای با عنوان «توسعه پایدار و توریسم روستایی»، آورده‌اند که با گسترش گردشگری روستایی، امکان انجام فعالیت‌های اقتصادی و ایجاد مشاغل گوناگون در مناطق روستایی فراهم می‌شود؛ این فرصت‌های شغلی بیشتر جنبه خدماتی دارند و ممکن است به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به‌وجود آیند، که از آن جمله‌اند: حمل و نقل، هتل‌داری، خدمات مشاوره‌ای و راهنمایی،

سازماندهی و بازاریابی، و تولیدات صنایع دستی و روستایی. همچنین، این پژوهشگران نتیجه می‌گیرند که یکی از مهمترین کارکردهای گردشگری روستایی همانا ایجاد فرصت‌های شغلی جدید در مناطق روستایی است که در نتیجه آن، با حل معضل بیکاری، از نرخ مهاجرت جمعیت روستایی به کلان‌شهرها و گسترش حاشیه‌نشینی کاسته می‌شود؛ همچنین، انتقال آرام نیروی بیکار (پنهان یا آشکار) بخش کشاورزی- که باعث کاهش بهره‌وری در این بخش شده- به سمت بخش‌های خدماتی صورت می‌گیرد و به ایجاد فرصت‌های شغلی جدید می‌انجامد.

تقوی (۱۳۸۵)، نیز در یک مطالعه‌ی موردی، «به بررسی جایگاه صنعت گردشگری در منطقه‌ی بلاد شاپور دهدشت پرداخته و در تحقیق خود، از روش پیمایشی استفاده کرده است. محقق به دنبال پاسخ بدین پرسش بوده که گسترش گردشگری چه تأثیری در بهبود وضع امکانات و خدمات زیربنایی و رفاهی و در مجموع، در توسعه‌ی منطقه داشته است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که با وجود توان‌های فراوان اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، و کالبدی-محیطی در منطقه مورد مطالعه، نقش گردشگری در آن منطقه چشم‌گیر نبوده است.

همچنین، در تحقیقات خارجی، لیپر (۱۹۹۹) بر این باور است که در بسیاری از کشورها، مردم گردشگری را صنعتی بسیار بزرگ با فرصت‌های شغلی فراوان می‌دانند.

چوی (۱۹۹۹) نیز در مقاله‌ای با عنوان «کیفیت اشتغال گردشگری» معتقد است که خاستگاه اصلی حرفه‌های خدماتی گردشگری مواد غذایی و مشروباتی است که در بیشتر مؤسسه‌ها، به مشتریان ارائه می‌شود. البته این مسئله تنها به گردشگری مربوط نمی‌شود. اساساً با وجود دستمزدهای مختلف، سطح رضایت شغلی در مشاغل مربوط به گردشگری خیلی بالاست؛ و کیفیت اشتغال گردشگری نیز بهتر از سایر مشاغل است.

کوکبیر و همکارانش (۲۰۰۲) در یک مطالعه‌ی موردی با عنوان «اشتغال غیررسمی گردشگری: فروشندگان در بالی اندونزی»، با استفاده از روش کیفی (مصاحبه)، به بررسی اهمیت اشتغال غیررسمی گردشگری در دو منطقه‌ی بالی اندونزی پرداخته‌اند. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که بیشتر فروشندگان را نوجوان ۱۳ تا ۱۹ ساله و جوانان مجرد تشکیل می‌دهند.

بررسی‌های متعددی در زمینه گردشگری در ایران و سایر نقاط جهان صورت گرفته است که در ادامه به بررسی آن‌ها پرداخته می‌شود.

کدیور و سقایی (۱۳۸۶)، در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که در صورت عدم سازماندهی مناطق گردشگری نه تنها پایداری محیط با خطر مواجه می‌شود بلکه امنیت اجتماعی مکان مربوطه دچار چالش می‌شود.

همچنین نتایج تحقیق تقدیسی و عنبرانی (۱۳۸۶)، نشان داد که اگر یک منطقه از لحاظ جاذبه غنی، ولی از لحاظ امکانات رفاهی مورد توجه قرار نگیرد در ارتباط با پذیرش گردشگر با شکست مواجه می‌شود. نتایج پژوهشی دیگر تعداد مراکز تصمیم‌گیری، ضعف بازاریابی، ضعف امکانات زیربنایی و خدمات گردشگری و فقدان فرهنگ پذیرش گردشگر را از جمله موانع صنعت گردشگری بر شمرده است (مدهوشی و ناصرپور، ۱۳۸۲). همچنین، نتیجه پژوهش محمدی یگانه و رستمی (۱۳۸۸)، گردشگری روستایی را راه‌حلی کلی برای رفع همه مشکلات نواحی روستایی نمی‌داند، اما آن را یکی از شیوه‌هایی که آثار اقتصادی مهمی دارد و می‌تواند به کند شدن روند تخلیه سکونت‌گاه‌های روستایی کمک کند بر شمرده‌اند.

نتایج حاصل از مطالعه‌ای دیگر حاکی از آن است که روند کنونی بهره‌برداری از طبیعت علیرغم برخی فعالیت‌ها و تمهیدات محدود کننده، فراتر از ظرفیت تحمل محیط بوده و بیم آسیب‌های جدی و نابودی توان‌های طبیعی و اقتصادی منطقه می‌رود (علیزاده، ۱۳۸۲). در تحقیقی دیگر تجلی برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری زیرساخت‌ها و تشویق بخش خصوصی را از عوامل مهم در راستای توسعه و پیشرفت گردشگری بر شمرده است (تجلی، ۱۳۷۹). مافی و سقایی یکی از عوامل بسیار مهم سفر گردشگران به مناطق متعدد علاوه بر داشتن جاذبه‌های طبیعی مناسب، وجود مسیر دسترسی مناسب و وسایل مناسب برای حمل‌ونقل است.

نتایج تحقیق شجاعی (۱۳۸۶)، نشان داد که به دلیل مدیریت ضعیف و برنامه ریزی نادرست مسئولان به توریسم توجه چندانی نشده و توریست‌ها از نظر مردم روستا افرادی غریبه‌اند که با آداب و رسوم و فرهنگ روستاییان کاملاً بیگانه‌اند.

نبوتی (۱۳۸۵)، در تحقیق خود تبلیغات و اطلاع‌رسانی، امکانات زیربنایی و ساختاری، آموزش مسولان، کارگزاران و همچنین امنیت از مهمترین عوامل مؤثر در امر گردشگری است.

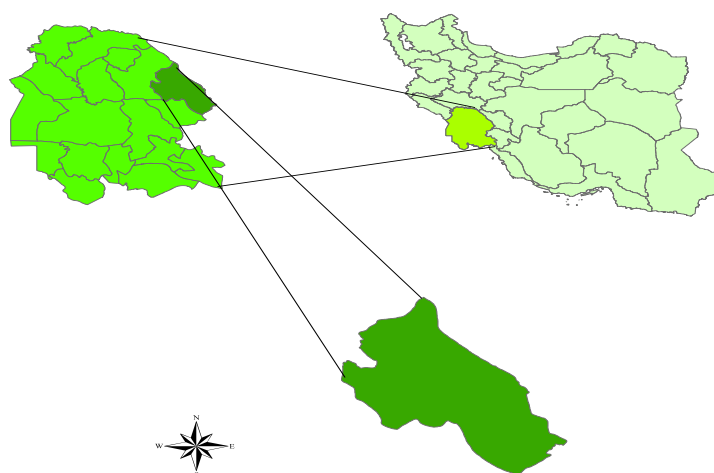
شهیدی و همکاران (۱۳۸۸) در پژوهشی بر مکرمل بودن فعالیت‌های توریستی در کنار فعالیت‌های کشاورزی تاکید داشته‌اند، همچنین توکلی و هدایتی (۱۳۸۷) در پژوهش خود عدم سرمایه‌گذاری مناسب و کافی در بخش‌های زیربنایی، کمبود زیرساخت‌های گردشگری، ضعف شدید تبلیغات و اطلاع‌رسانی، عدم وجود نیروهای کار آزموده و مسلط به زبان‌های خارجی و عدم تابلوهای راهنمایی به زبان لاتین را جزو چالش‌های گردشگری برشمرده‌اند و موسایی در تحقیق خود عامل اصلی در عدم جذب گردشگر را متغیر احساس ناامنی برشمرده است (موسایی، ۱۳۸۳). تحقیق امیریان (۱۳۸۳) نشان می‌دهد که توسعه توریسم در ایران باعث بهبود توزیع درآمد و اشتغال‌زایی می‌شود. تحقیق مهدوی و همکاران (۱۳۸۷) در ارتباط با اثرات گردشگری بر توسعه روستایی نشان داد اثرات مثبت گردشگری در زمینه‌های اجتماعی زیاد بوده و به دلایلی از جمله افزایش تعلق خاطر روستاییان به روستای خود، آشنایی و افزایش تعامل روستاییان با گردشگران و انتقال اندیشه‌ها به نواحی روستایی و بهبود وضعیت بهداشت فردی و عمومی، موجب کاهش مهاجرت در نواحی روستایی شده است. هدف پژوهش حاضر بررسی این مساله بود که روستاییان روستاهای هدف گردشگری چه مولفه‌هایی را بر ایجاد و تقویت پتانسیل‌ها و امکان توسعه گردشگری استان چهارمحال و بختیاری مؤثر می‌دانند. در لوی هدف فوق چالش‌ها و موانع توسعه گردشگری استان نیز محقق می‌شود.

محدوده مورد مطالعه:

روستای شیوند از توابع بخش دهدز شهرستان ایذه، با مختصات جغرافیایی ۵۰ درجه و ۱۲ دقیقه طول شرقی و ۳۱ درجه و ۳۷ دقیقه عرض شمالی، در ۴۰ کیلومتری جنوب غربی دهدز قرار دارد. این روستا در فاصله ۵۰ کیلومتری شهر ایذه که حدوداً ۱۰ کیلومتر از آن از طریق بارج‌های شناور در دریچه کارون ۳ و بقیه مسافت از ایستگاه رکعت تا شهرستان ایذه می‌باشد. موقعیت آن کوهپایه‌ای و سطح اراضی هموار آن نسبت به کل اراضی بسیار ناچیز است. روستای کوهپایه‌ای شیوند بافت مسکونی متمرکز دارد. واحدهای مسکونی برای استفاده بیشتر از نور و حرارت در جهت شمالی-جنوبی و معمولاً در یک طبقه ساخته شده‌اند. مصالح اصلی به کار رفته در واحدهای مسکونی مصالح بومی مانند سنگ، گل، چوب و آجر می‌باشد. این روستا از شمال به دریچه کارون ۳، از جنوب به پشت آسیاب شیوند، از شرق به روستای نوشیوند و از غرب به تپه متصل می‌باشد. روستای شیوند از سه روستای بزرگ شیوند، روستای نوشیوند و ده آسیاب تشکیل شده و از توابع دهستان دنباله رود شمالی، بخش دهدز شهرستان ایذه محسوب می‌شود. جمعیت فعلی این روستا ۱۴۰۰ نفر است. اقتصاد روستا بر پایه فعالیت‌های زراعی، باغداری، دامداری و پرورش زنبور عسل استوار است. در شیوند کاروانسرای قدیمی از دوره صفوی، دو آسیاب، گورستان و قلعه‌ای مخروبه متعلق به هزاره‌های سوم و چهارم قبل از میلاد حاکی از تاریخ دیرینه و دوره حیات طولانی در این منطقه است. کاروانسرای عباسی و امامزاده محمد، سیاه چال قدیمی که زمانی به عنوان زندان از آن استفاده می‌شده و ۲۵ متر عمق دارد همچنین کتیبه‌های بردگاری و آثار نقش برجسته در هر طرف روستا از جمله آثار تاریخی این منطقه است.

نقشه شماره ۱: موقعیت جغرافیایی شهرستان ایزه

جاذبه‌های گردشگری:

روستای شیوند (شکل ۱: ب)، به دلیل همجواری با دریاچه سد و رودخانه کارون از یک سو و رشته کوه‌های زاگرس با جنگل‌های بلوط، رودخانه‌ها، آبشارها، آبراه‌ها، صخره‌ها و نیز برخورداری از طبیعت مطلوب از سوی دیگر، از جذابیت‌های بی‌نظیری برای گردشگری برخوردار است. این روستا به دلیل استقرار در پای کوه و موقعیت اقلیمی خاص، جاذبه‌های متعدد طبیعی و چشم‌اندازهای زیبایی دارد که هر ساله گردشگران و کوهنوردان بسیاری از داخل و خارج ایران به این روستا سفر می‌کنند. همچنین وجود باغات میوه و نیز درختان سر به فلک کشیده منظره‌ای زیبا به این روستا داده است (شکل ۱: الف).

شکل ۱(ب): نمایی از روستای شیوند

شکل ۱(الف): باغات میوه

از جمله عوارض طبیعی و مصنوعی می‌توان به منطقه حفاظت شده منگشت و شالو در غرب، دریاچه سد کارون ۳ در شمال و شرق روستا و دره بزرگ که در جهت غرب به شرق از طرفین روستا عبور و به دریاچه کارون ۳ منتهی می‌شود اشاره نمود و از سه جهت با ارتفاعات و کوه‌های مرتفع منگشت با چشم‌انداز زیبای جنگل بلوط احاطه شده‌اند. وجود آب و هوای مناسب به خصوص در ایام بهار و سرسبزی، نزدیکی به آب فصلی که از کنار این روستا می‌گذرد، در اختیار داشتن بهترین باغات انار منطقه و پوشش گیاهی مناسب جهت چرای دام،

آبشار زیبا و بکر شیوند و محصول انار شیوند که در استان و حتی می‌تواند در صورت احداث مسائل زیربنایی در کشور معروف شود، جلوه بسیار زیبا و نادری به روستای شیوند می‌دهد.

ارتفاعات اطراف روستای شیوند با پوشش گیاهی غنی، چشم‌انداز جنگل‌های بلوط و چشمه‌سارهای متعدد، از جمله کوه‌های مورد علاقه کوهنوردان محسوب می‌شود.

آبشار شیوند:

آبشار شیوند ایذه (شکل ۲)، بهشتی پنهان در پس آب‌های فراوان دریاچه سد کارون ۳ در ۳۰ کیلومتری شهرستان ایذه در نزدیکی روستای شیوند قرار دارد که تاکنون بکر و دست نخورده باقی مانده است؛ ارتفاع این آبشار ۹۰ متر است و چشم‌اندازی بسیار زیبا دارد که در کنار طبیعت کوهستانی و در جوار دریاچه پشت سد جایگاه زیبا و چند منظوره‌ای را ایجاد نموده است. آبشار بلند و مرتفع روستای شیوند نیز از دل کوه فاصله‌ای حدود چهار کیلومتر را طی می‌کند و به دریاچه می‌ریزد. گردشگران بسیاری در ایام مختلف سال از این آبشار دیدن می‌کنند.

شکل ۲: نمایی زیبا از آبشار شیوند

عمده‌ترین تولیدات، صنایع دستی و سوغاتی تولیدات روستا شامل انار، گردو، بادام، گندم، برنج، گیلان و فراآورده‌های لبنی است. دوخت و تولید جاجیم، نمد، شال گردن، خورجین، گلیم و فرش‌های دستباف رایج‌ترین صنایع دستی روستای شیوند محسوب می‌شوند. ارتفاع شیوند از سطح دریا ۱۰۰۰ متر است و آب و هوای معتدل و کوهستانی دارد. سوغاتی‌های روستا ترکیبی از صنایع دستی، محصولات باغی و فراآورده‌های لبنی است. مهم‌ترین این سوغاتی‌ها عبارتند از: عسل کوهی، پنیر، کره، روغن محلی، نان شکری و نان محلی.

منطقه حفاظت شده شالو و منگشت:

منطقه شالو و مونگشت طی مصوبه شماره ۱۸۱ شورای عالی محیط‌زیست مورخ ۱۳۸۷/۱۰/۱۵ با مساحت ۱۲۹۹۱ هکتار بعنوان منطقه حفاظت شده به مناطق تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست پیوسته است. منطقه حفاظت شده شالو و مونگشت منطقه‌ای است کوهستانی که در حوضه آبخیز رشته کوه‌های زاگرس واقع شده و طبیعتاً متأثر از ویژگی‌های مرفولوژیکی آن است. این منطقه به‌دلیل

حفاظت از گونه‌های جنگلی و جلوگیری از فرسایش و قطع درختان به‌عنوان یکی از مناطق ۱۰ درصد حفاظت از منابع جنگلی در خوزستان شناخته شده است. حداکثر ارتفاع منطقه ۳۳۱۶ متر از سطح دریا می‌باشد. کوه‌های برفگیر و دارای پوشش جنگلی مناسب، مناظر بسیار جذاب و دیدنی را در این منطقه بوجود آورده است.

راه‌های دسترسی به منطقه: باتوجه به وجود دریاچه سد کارون ۳ که ضلع شرقی منطقه را در بر گرفته است علاوه بر راه زمینی که از راه های روستایی درجه ۲ محسوب می‌شود از طریق آبی نیز از دو نقطه شمالی شرق و جنوبی شرق به کمک بارج‌های (شناور) مخصوص می‌توان وارد منطقه شد. کلاً دسترسی به منطقه فقط از ضلع شرقی آن امکان‌پذیر است. امکانات اقامتی مشخص و قابلی در منطقه دیده نمی‌شود.

پوشش گیاهی:

پوشش گیاهی منطقه حفاظت شده شالو و مونگشت چشم‌انداز بدیع و زیبایی را بوجود آورده است که با مجموع ۲۳۰ گونه گیاهی، منطقه را از نظر غنای گونه‌های گیاهی به یکی از مناطق مهم منطقه زاگرس در استان خوزستان بدل کرده است، به‌طوریکه می‌توان از منطقه به‌عنوان یک باغ گیاهشناسی طبیعی نامبرد.

عمده پوشش گیاهی منطقه حفاظت شده شالو و مونگشت را درختان بلوط تشکیل داده‌اند که در بین آنها گونه‌های مورد معطر، زبان گنجشک، ارغوان، بنه، گلخونک، انجیر وحشی، بادام کلخونک، کیکم، زالزالک، گون و گیاهان تیره گرامینه نیز دیده می‌شود. علاوه بر آن باغ‌های انار، انگور، انجیر، گردو و... در منطقه توسط باغداران روستایی احداث گردیده‌اند که قدمتی دیرینه دارند.

گونه‌های شاخص جانوری:

جانوران موجود در سطح منطقه پراکنده‌اند. بخصوص گونه‌های پرندگان درختزی که بیشتر در فصول بهار در سطح منطقه به وفور دیده می‌شوند. از جمله آنها دارکوب، پری شاهرخ، زاغی، بلبل، سهره طلایی و همچنین گونه‌هایی نظیر کبک و تیهو از پرندگان اصلی و بومی در منطقه‌اند.

از پستانداران شغال و روباه به وفور در سطح منطقه دیده می‌شوند. سنجاب ایرانی نیز از پستانداران با جمعیت مناسب در منطقه است و گونه‌هایی نظیر گرگ، پلنگ و خرس قهوه‌ای بندرت در منطقه دیده شده‌اند. در مجموع محدوده خاصی را در سطح منطقه به‌عنوان محل تجمع گونه‌های جانوران نمی‌توان تشخیص داد.

برای رفتن به روستای شیوند مشکلات فراوانی وجود دارد. از سال ۱۳۸۳ با احداث سد کارون ۳ راه زمینی منوط به روستا به زیر آب رفته و در حال حاضر دسترسی به روستای شیوند با استفاده از بارج‌های شناور امکان‌پذیر است که رفت‌وآمد مردم را کند می‌کند سرعت شناورها و در دسترس نبودن همیشه آنها حتی در بعضی از مواقع باعث تلف شدن جان مردم روستا شده است. همین مشکل رفت‌وآمد روستا را با کمبود امکانات و تجهیزات مواجه کرده است. علاوه بر این بارج در ساعت معینی در روز می‌آید و زود ظرفیتش پر می‌شود و این عبور و مرور را سخت کرده است. روستا فاقد امکانات رفاهی از جمله گازرسانی، شرکت تعاونی، نانواپی و دفتر پستی است. در روستا آنتن‌دهی تلفن همراه بسیار ضعیف است و آنتن‌دهی ایرانسل نیست. مشکلات عدیده‌ای که ذکر شد باعث شده است که گردشگران کمی به آنجا بروند.

نتیجه‌گیری:

امروزه گردشگری از فعالیت‌هایی است که می‌تواند باعث توسعه پایدار شود و می‌تواند محیط‌های روستایی را از انزوا در بیاورد. گردشگری می‌تواند جایگزینی مناسب برای مشاغل روستایی شود که از بین رفته و یا به دلیل نیروی کار زیاد جوابگوی ساکنین نباشد. همچنین گردشگری با ایجاد مشاغل جدید از جمله امکانات اقامتی، خرده‌فروشی، فروش صنایع دستی و روستایی باعث افزایش

درآمد روستاییان می‌شود که این امر از مهاجرت روستاییان به شهر جلوگیری می‌کند. روستای شیوند دارای پتانسیل‌ها و توانمندی‌های زیادی در گردشگری است که به دلیل مشکلات عدیده از این نعمت به درستی استفاده نمی‌شود. این روستا از طبیعت بکر و دست نخورده‌ای برخوردار است. وجود دسترسی مناسب و حمل‌ونقل یکی از عوامل مهم سفر گردشگران به یک منطقه است؛ که برای رفتن به روستای شیوند مشکلات فراوانی وجود دارد. در حال حاضر دسترسی به روستای شیوند با استفاده از قایق و شناورهای امکان پذیر است که رفت و آمد مردم را کند می‌کند سرعت شناورها و در دسترس نبودن همیشه ی آنها حتی در بعضی از مواقع باعث تلف شدن جان مردم روستا شده است. همین مشکل رفت‌وآمد روستا را با کمبود امکانات و تجهیزات مواجه کرده است. علاوه بر این لنج در ساعت معینی در روز می‌آید و ظرفیتش زود پر می‌شود و این، عبور و مرور را سخت کرده است. روستا فاقد امکانات رفاهی از جمله گازرسانی، شرکت تعاونی، نانوايي و دفتر پستی است. در روستا آنتن‌دهی تلفن همراه بسیار ضعیف است و آنتن‌دهی اینترنت نیست. ضعف امکانات زیربنایی، ضعف خدمات گردشگری و فقدان فرهنگ پذیرش گردشگر نیز از دیگر مشکلات روستای شیوند است. مشکلات عدیده ای که ذکر شد باعث شده است که گردشگران کمی به آنجا بروند. برای توسعه این روستا باید برنامه‌ریزی درستی در نظر گرفته شود، خدمات سرویس‌دهی و عرضه کالا و خدمات به گردشگران باید فراهم شود. در صورت برنامه‌ریزی اصولی، ساختن زیرساخت‌های حمل‌ونقل و سرعت دادن به جابه‌جایی مردمی ایجاد امکانات رفاهی برای گردشگران و تبلیغات شاهد رونق گردشگری و توسعه روستا باشیم. در پایان می‌توان گفت با سرمایه‌گذاری‌های مناسب در روستای شیوند و فراهم کردن زیرساخت‌های مناسب گردشگری می‌توان این مکان را به یکی از اماکن گردشگری با درآمد بالا در شهرستان ایزه مبدل کرد لازم به ذکر است که این امر با خواست همگانی مردم روستا و مشارکت در این برنامه‌ریزی‌ها تحقق می‌پذیرد.

پیشنهادهات:

ایجاد زیرساخت‌های حمل‌ونقل، امکانات رفاهی و اقامتی برای گردشگران، خرده‌فروشی، توسعه صنایع دستی و تولیدات روستایی.

آموزش مردم در حفاظت از جاذبه‌های گردشگری و آگاهی از اثرات گردشگری.

مشارکت مردم در مراحل تصمیم‌گیری و اجرا.

حمایت و ارائه تسهیلات لازم به ساکنان محلی برای سرمایه‌گذاری.

بهره‌گیری از تبلیغات.

منابع:

توکلی، م و همکاران. (۱۳۸۹). تأثیر مناطق نمونه گردشگری در محرومیت زدایی از دیدگاه اجتماعات محلی. مطالعه موردی: منطقه اورامان تخت کردستان. مجله‌ی مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای. سال دوم. شماره‌ی ششم. فصل پاییز. اصفهان. صص. ۹۴-۷۳.

تقدیسی زنجانی، س.، و عنبرانی، ف. (۱۳۸۶). توریسم روستایی الگویی در برنامه‌ریزی روستایی. مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای. شماره‌ی ۸. مشهد. صص ۱۹۲-۱۷۲.

تبوتی، ح. (۱۳۸۵). بررسی عوامل تاثیرگذار در توسعه گردشگری. برگرفته شده از سایت جامع مدیریت.

رکن الدین افتخاری، ع و مهدوی، د. (۱۳۸۵). راهکارهای توسعه گردشگری روستایی با استفاده از مدل سوات. دهستان لواسان کوچک. فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره یک، شماره ۲.

رهنمایی، م و همکاران. (۱۳۷۸). بررسی ظرفیت تحمل حوزه مقصد گردشگری با تاکید بر جامعه میزبان (نمونه موردی: کلاردشت). پژوهش‌های جغرافیای انسانی. شماره ۶۶.

شارپلی، ر. (۱۳۸۰). گردشگری روستایی. ترجمه‌ی رحمت‌الله منشی‌زاده و همکاران. تهران: منشی.

شریف‌زاده، ا. و مرادنژادی، ه. (۱۳۸۱). توسعه پایدار و توریسم روستایی. ماهنامه‌ی جهاد. سال ۲۲، شماره ۲۴۸-۲۴۹.

شجاعی، م. (۱۳۸۶). بررسی سیاست‌های دولت در صنعت گردشگری و ارائه الگوی توسعه پایدار صنعت گردشگری کشور. مجله دانش مدیریت. شماره ۷۸. صص. ۶۳-۹۰.

شریف زاده، ا. و مرادنژاد، ه. (۱۳۸۱). توسعه پایدار و گردشگری روستایی. ماهنامه اجتماعی اقتصادی جهاد، خرداد و تیر.

شهیدی، م. و اردستانی، ز.، گودرزی، س.، محمدمهدی. (۱۳۸۸). بررسی تأثیرات توریسم در برنامه‌ریزی نواحی روستایی، پژوهش‌های جغرافیای انسانی دانشگاه تهران، شماره ۶۷.

ضیایی، م. و شجاعی، م. (۱۳۸۹). سطح‌بندی مقصدهای گردشگری. واکاوی مفهومی نو در برنامه‌ریزی فضایی گردشگری. فصلنامه مطالعات گردشگری، شماره ۱۳.

علیزاده، ک. (۱۳۸۲). اثرات حضور گردشگران بر منابع زیست‌محیطی بخش طرقله شهرستان مشهد. مجله پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۷۰. صص. ۴۴-۵۵.

کوپر، چ. (۱۳۸۰). اصول و مبانی جهانگردی. ترجمه اکبر غمخوار. تهران: فراماد.

کدیور، ع. و سقایی، م. (۱۳۸۶). ساماندهی گردشگری در تفرقله‌های پیرامون شهری. مطالعه موردی دره اخلمد. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. شماره ۸۳. صص ۱۱۱-۱۳۴.

گی، چ. (۱۳۸۲). جهانگردی و چشم‌اندازی جامع. ترجمه علی پارساییان و محمد اعرابی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

لاندبرگ، د. (۱۳۸۳). اقتصاد گردشگری. ترجمه محمدرضا فروتن. تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی.

لانوکار، ر. (۱۳۸۱). جامعه‌شناسی جهانگردی و مسافرت. ترجمه‌ی صلاح‌الدین محلاتی. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

لی، ج. (۱۳۷۸). گردشگری و توسعه در جهان سوم. ترجمه‌ی عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری و همکاران. تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی.

مافی، ع. و سقایی، م. (۱۳۸۷). تحلیلی بر گردشگری روستایی پیرامون کلان‌شهرها، مطالعه موردی کلان‌شهر مشهد. مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای. شماره‌ی دهم. صص ۲۱-۴۰.

مدهوشی، م. و ناصرپور، ن. (۱۳۸۲). ارزیابی موانع توسعه صنعت گردشگری استان لرستان. فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی. شماره ۲۸. صص ۲۵-۵۸.

مطیعی لنگرودی، ح. و نصرتی، م. (۱۳۹۰). امکان سنجی توسعه گردشگری در نواحی روستایی از دیدگاه گردشگران (بخش کرگانرود شهرستان تالش). مجله‌ی جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی. سال ۲۲. شماره پیاپی ۴۱. شماره‌ی ۱. اصفهان. صص. ۸۴-۶۹.

میرکتولی، ج. و مصدق، ر. (۱۳۸۹). بررسی وضعیت گردشگری روستایی و نقش آن در رونق صنایع دستی در دهستان استرآباد جنوبی شهرستان گرگان. مجله مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای. سال دوم. شماره‌ی ۷. اصفهان. صص ۱۵۴-۱۳۷.

هاشمی، م.، حسین پور، ع. (۱۳۸۹). بازبینی و بررسی اثرات گردشگری پذیری مناطق روستایی در رویکرد فرائتحلیل با تأکید بر زمینه‌های گسترش صنعت گردشگری، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۲۶.

Arntzen, J, Setlhogile, T., & Barnes, J. (2007), rural livelihoods, poverty reduction, and food security in Southern Africa: Is CBNRM the answer? Washington, DC: International Resources Group.

- Arntzen, J., Setlhogile, T., & Barnes, J. (2007). Rural livelihoods, poverty reduction, and food security in Southern Africa: Is CBNRM the answer? Washington, DC: International Resources Group.
- Dougherty Michael L., Brown Laura E. & Green Gary Paul, 2013, The Social Architectur of Local Food Tourism: Challenges and Opportunitis for Community Economic Development, Journal of Rural Social Sciences, 28(2), PP. 1–27.
- Goeldner, Charles and Brent Richie, J. R. (2006), Tourism, Principles, Practices, Philosophies. New Jersey: John Wiley and Sons.
- Holland J. Burian M. and Dixey L., (2003), Tourism in Poor Rural Areas, Diversifying the Product and Expanding the Benefits in Rural, Paper No. 12.
- Sørensen Zina, 2013, Exploring Wine Tourism in Bulgaria A pathway to Sustainable Rural and Tourism Development?, The International Institute for Industrial Environmental Economics (IIIEE), Master thesis, Lund University.

